

הגותו של דב סדן

אליעזר שביד

אדם יהודים, בתור כאלה, הרצון לגלות את סודות הנפש היהודית במאבקה, שמתוכם מתגלים מעמקיה של התרבות היהודית.

כמובן, ההתעניינות התכליתית בבני-אדם מציינת תכונה אנושית מסויימת בחוקר עצמו, והיא מאפיינת את צורת המחקר. מאמריו של דב סדן שונים בתכלית מן המתכונת המקובלת של העולם האקדמי. ההבדל ניכר קודם כל בסגנון. כלומר, כבר בעובדה שמאמריו מצויינים בסגנון מובהק, מה שאינן כן מאמר אקדמי, שהעדר סגנון אישי הוא סימנו במעוף-עין ראשון. הכתיבה המסוגנת המוטבעת בחותם אישי מודיעה על ההתייחסות האישית, ועל מעורבותו של הכותב. הוא מבטא את עצמו במחקרו. ויותר מכך, הוא נותן את עצמו במחקרו. כאן האדם החוקר מציב עצמו מול האדם שיצירתו נחקרת, בלי חציצה של מיתודה מחקרית, כמין מונולוג השור-אב לתוכו את המונולוג של היוצר ונהפך בתוך כך לשיחה חיה.

כיון שהגענו לנקודה זו בדיון, ראוי לציין כי התייחסות תכליתית לאדם אינה מבטאת הערצה או אהבה רומאנטית. זוהי ביסודה תפיסת חיים. תרבות היא התייחסות תכליתית של האדם לסביבתו. ככל שהתייחסות זו מפורטת יותר וגם מקיפה יותר, היא עשירה יותר. אדם בן-תרבות זו מידתו: הוא רוחש כבוד למציאות, לחיים, ליצירה, באשר הם מציאות, חיים ויצירה. כל שהווה מחייב שנהיה נותנים דעתנו עליו כשהוא נקרה לפנינו, כי נתינת-דעת להווה היא המשך המציאות, החיים והיצירה. כבוד כזה אינו מונע ביקורת. אבל הוא קודם לביקורת ובא לידי ביטוי גם מתוכה. לכתחילה יש בו מן היחס של ההתחייבות, כדרכו של אדם בן-תרבות להיות מק-דים שלום לכל אדם, כקטן כגדול, הנקרה לו בדרכו, כדי ליתן כבוד לאנושי המיוצג בכל אדם. והדברים אמורים לא רק באנשים החיים, אלא גם ביחסי הדו-

לא תפקיד קל הוא לסכם בשעה קצרה את תרומתו של דב סדן להגות היהודית של זמננו. מפעלו הספרותי הוא מורכב ורב-גוני, ואי-אפשר יכול לקבוע בו תחומים ברורים בין מחקר להגות ובין ספרות להגות. השקפת-עולמו של דב סדן באה לידי ביטוי ישיר או עקיף בכלום. לא אנסה אפוא כלל לסכם או למצות, אלא אציין שני עניינים מרכזיים שיש בהם כדי לאפיין ולהורות כיוון.

העניין הראשון הוא דרך המחקר של דב סדן בספרות ישראל של הדורות האחרונים. הייתי מגיד דיר דרך מחקר זו כגירסה מקורית, אישית, של "הומאניזם יהודי". המושג הזה הוא, כידוע, קשה ושנוי במחלוקת. יש טוענים, שהומאניזם ויהדות הם תרתי דסתרי; ויש טוענים שהצירוף הזה מחייב מכל מקום מהפכה גדולה; ויש מחייבים את המור-שג הזה, אבל בפירושו אין דעותיהם שוות. בחיבוריו של דב סדן אינני יכול להצביע על שימוש מפורש במושג הזה, ובודאי לא על הרצאה שלמה. הוא אמנם מדגים אותו בכל חיבור מחיבוריו, והקורא יכול להגדיר את הגישה, אם הוא לומד לקרוא בחיבורים אלה כשם שדב סדן קורא בספרים שחקר.

מה, אם כן, מאפיין את כתיבתו כהומאניזם יהודי? בראש וראשונה ההתעניינות הרבה שאתה מוצא במחקריו באדם היהודי, או ביתר דיוק, בבני האדם היהודים, באותם אנשים רבים, גדולים וקטנים, שתרמו לתרומתם לאוצר הספרות היהודית. כל מחקר של דב סדן איננו רק דיון בספרים. הוא דיון באישיות של מחבריהם, בנפש היהודית ובמסורתה. וזה, כמדומה, מקורה של מידת החסד המציינת את דב סדן המבקר. לפעמים גם יצירה חלשה מבחינה ספרותית יכולה להיות מרתקת בשל אישיותו של יוצרה. ובין כך ובין כך, הרי זה כמדומה המובן הראשוני של הומאניזם — העניין התכליתי בבני-אדם, והמובן הראשוני של הומאניזם יהודי — העניין התכליתי בבני-

זה אם-כן מובנו של המושג "הומאניזם יהודי" במפ-
עלו של דב סדן: ראיית היהדות כמכלול המפורט
של יצירת דורות של יהודים המתיחסים זה אל
יצירתו של זה, וממשיכים זה את יצירתו של זה.

ב

הענין השני הוא עמדתו של דב סדן בויכוח האק-
טואלי על היחס לאמונת ישראל. ראיית היהדות
כרציפות יצירתם של דורות מקרבת את דב סדן אל
ח"י ביאליק, ובאמת יש ביניהם כמה צדדים של
קירבה. אבל בהקשר של דיונו רצוני לעמוד דוקא
על ההבדל שביניהם מבחינת היחס לאמונה. יצירתו
של ביאליק נושאת בחובה כמכות-אש את הטראו-
מה של גורל ישראל בדורות האחרונים: קודם-כל את
פגימת ההווה היהודית הגלותית, ואחר כך את חרפת
ביווגה וחולשתה בין העמים. היציאה מעולם בית-
המדרש היתה לגבי ח"י ביאליק מעשה שבירה שאין
לו תקנה. הוא ידע מה הפסיד ביציאתו "אל האור",
והתרפק כל ימיו על השלימות ועל התום של האמו-
נה החופפת על הוויית-ילדות ראשונה. הוא אף ניסה
במפעלו הספרותי ליצור המשך של יצירה יהודית,
שתקלוט, בספירה החילונית, לו גם חד רחוק מספי-
רת הקדושה. שיריו מעידים שידע אכזבה. לא זה

ההמשך, ודרך חזרה אין.
והנה במפעלו של דב סדן ניכרת תפנית רבת
משמעות. נוכח הטראומה הגדולה יותר לאין שעור
של השואה חוזר דב סדן לאמונה ולמצוות. היתה
בכך, כמדומה, קודם-כל תגובה על חורבן בית יש-
ראל בגולה, תגובה של הוזהרות שלמה עם מה שהיה,
שבאה כמעט מתוך רפלקס של הצלה, משל למי
שכופף עצמו למעמקי התהום כדי לאחוז ביד הטובע.
הן אי-אפשר להצילו בלי להיות אתו ממש. אבל
היה גם חשבון-נפש נועז ומעמיק עם גורמי
השואה שנחשפו בתרבות החילונית. מתוך התנגדות
להכחשת ערכיה המוסריים-דתיים של היהדות בחי-
לוניות הקיצונית, שב דב סדן לאמונת אבותיו. הנה
כי-כן מה שח"י ביאליק, שהאמונה נגלתה עליו
כחוויית-ילדות, רחוקה מן הבגרות וורה לה, לא
התגבר לעשות, עשה דב סדן מתוך שהגיע לבגרות
אחרת, בגרות שמעבר לזו של דור ביאליק. בגרותו
של דור שראה את השואה ואת תקומת מדינת
ישראל.

אולם אסור לטעות בהבנת מהותה של בגרות זו

רות. אדם בן תרבות יושב בתוך עמו, ברציפות
דורותיו במשמע. חיי הדורות הקודמים עם חיי דורו
שלו זורמים אליו, נפגשים עמו, זורמים אתו ודרכו
הלאה. וזהו בעצם עניינו של המחקר: לקיים את
הפגישה, להתייחס, לאפשר לה למציאות התרבותית
שתימצא.

לא אפריו, על-כן, אם אומר כי החיווי של הזכרון
הביוגראפי, המתרחב דרך הקריאה והמחקר עד היותו
לזכרון היסטורי, הוא לגבי דב סדן עניין מרכזי
המגלם את עצם פעילות החיים. לחיות כאדם פירושו
לחיות חיי זכרון, להמשיך היסטוריה באמצעותה של
ביוגראפיה. לחיות כאדם יהודי פירושו להמשיך את
חיי היהודים של כל הדורות על-ידי הזכרון, שהרי
כל עוד זוכרים אותם, את מפעליהם הגדולים והקט-
נים, את מעשיהם העצובים והשמחים, את מחשבו-
תיהם, את רגשותיהם, את הלצותיהם, את כשלונ-
תיהם, הריהם ומוסיפים ומתקיימים, וחיי בניהם, בכל
שינויי הצורה והאופן, יהיו גם חייהם שלהם. אם-כן
המחקר הוא מילוי תפקיד מהותי שבלעדיו אין חיי
תרבות: לדעת, ולהבין כל הנעשה והנוצר, ולזכור,
לזכור, לא לתת לחיים שנחוו להיעלם ולגווע על-
ידי שכחה.

דברים אלה יש בהם, כמדומה, כדי להסביר את תפי-
סת היהדות שבאה לידי ביטוי בספריו של דב סדן.
תפיסת-היהדות אומרים אנו, אף על פי שאין בס-
פריו הרבים שום דיון שיטתי על "מהות" היהדות,
ושום נסיון לאיפיון כולל. דיונים שיטתיים ואיפיונים
כלליים נתפסים במבט מעמדה חיצונית, ואילו דב
סדן בכתביבתו תמיד בתוך הרצף. הוא ממשיך. מהי
היהדות לגבי דידו? פשיטא, רציפות זו הנושא שלה
הוא עם חי, דורות-דורות של יהודים. היהדות היא
מפעל המתמיד, ואין הם יוצאים ממנה עד שנעקרו
עד אחרית אפילו השרשים החבויים בספירת הנעלם
שבנפש. שכן אפילו זיקתם לתרבות בית-אבותיהם
היא בעייתית, ואפילו הם מתאמצים לשכוח, כל זמן
שהודים הם בעומק תודעת עצמם, או בתת-תודעת
עצמם, הרציפות איננה ניתקת בנפתולים, במאב-
קים, היא נסתרת וחוזרת ומתגלה, נדחקת לתת-
תודעה ופורצת ועולה ביצירה, שטביעת-עין נאמנה
מכירה בה חותם בית אבותיה. גם מעבר לנקודות
השבירה הטראגיות עדיין יש המשך, והמפענח,
המבין היודע והזוכר עשוי לגאול גם את השביה
ששבתה ההתבוללות ולהחזירה אל צור המחצבת.

גיתנה האמת להיאמר: אין דב סדן מנסה לשער כיצד תהיה המזיגה, ואף שחיווה את דעתו בשאלות פרטיות אחדות הנוגעות לחינוך וליחסי דתיים-חילוניים בישראל, לא תיאר דרך אל העתיד המיוחל. דומה כי באמונתו הוא סומך על כוחה הפנימי של הרציפות, הנמשכת מעצמה למרות הפיתולים והשבירות. על היסמכות זו אמנם אפשר לחלוק. רציפות אינה נמשכת בלי מעשה חינוכי מכוון, ובלי דרכים ושיטה. אולם יצירתו הגדולה של דב סדן, המעידה על הרציפות ומגלמת אותה בתוכה, היא בעצמה מעשה חינוכי מכוון, שמעטים כמוהו. דור של מחנכים שיתעורר למלא את תפקידו כמנהיל המורשת, ימצא במחקריו, בבקורתו ובזכרונותיו של דב סדן כלים חשובים מאד למלאכתו; הוא ימצא בהם את שפעת החיים היהודיים הזורמת ומתפלגת בכל אפיקי היצירה של הזמן החדש, כשהם שומרים למרות הפיזור את אחדותם וסגוליותם. על כוח זה של ראייה מקיפה-כל ומאחדת-כל במסירות ובאהבה, חייבים לו אנו, הרואים את עצמנו כתלמידיו, חוב אהבה ותודה.

המביאה לידי שיבה. כי אמנם שיבה היא, אבל לא "חזרה בתשובה" באותו מובן שיהודים אורתודוכ-סיים נוהגים לייחס למאורעות נפשיים כאלה. השיבה אל האמונה והמצוות לא היתה בבחינת הכאה על חטא, או חרטה על מעשים קודמים ודעות קדומות. דב סדן לא חזר בו מהזדהותו עם ערכיה של תנועת העבודה, ולא חזר בו מזיקתו הפתוחה והרחבה לתרבות האירופית הכללית ולערכיה החיוביים, ולא שינה את דרכו במחקר, כשם שלא שינה את עמדותיו בתחום החברתי והפוליטי הנוגע להגשמת הציונות. לגבי דב סדן לא היתה האמונה בבחינת חזרה אל נקודת-מוצא קודמת. לדידו היה זה דוקא צעד קדימה, המשך הדרך הציונית-סוציאליסטית ולא סתירתה. כלומר, המשך והשלמה של אותה גישה הומאניסטית-יהודית התופסת את קו הרציפות, אולם עתה לא רק במבט לאחור, כי אם גם במבט לפנים, מתוך האמונה שעוד יקום דור יהודי משוחרר מקיצוניותה של "שלילת הגלות", והוא שימוג את מיטב ההישגים של תנועת התחיה, עם אורח-חיים של תורה ומצוות.